

методу аналогій, порівняння різних точок зору та підходів до висвітлення подій; наявність оцінної позиції щодо навчального матеріалу; рефлексивне осмислення прочитаного.

Ключові слова: шкільний підручник історії, дослідницький підхід, дослідницька компетентність.

Література

1. Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник, Київ, Україна: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.
2. Пометун О., Гупан, та Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ, Україна: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.
3. Кришмарел В. , «Методи навчання філософії в контексті компетентнісно орієнтованої історичної і громадянської освіти в ліцеї», Проблеми сучасного підручника, Вип. 23, с. 123–132, 2019.
4. Moroz P., Moroz I. «Conceptual bases of the research activity in the process of teaching world history at the secondary school», Український педагогічний журнал, № 3, с. 102-115, 2015.
5. Мороз П., Мороз І. Вступ до історії : підручник для 5-го класу закладів загальної середньої освіти, Київ : Педагогічна думка, 2018.
6. Мороз П., Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підручник для 6-го класу закладів загальної середньої освіти, Київ : Педагогічна думка, 2019.

Науменко С. О.

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу моніторингу
та оцінювання якості загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

СТРУКТУРНО-СИМВОЛІЧНІ ЗОБРАЖЕННЯ У ПІДРУЧНИКАХ ГЕОГРАФІЇ ДЛЯ 6-9 КЛАСІВ

У контексті підготовки здобувачів загальної середньої освіти до зовнішнього незалежного оцінювання однією з актуальних проблем є формування в учнів умінь працювати із структурно-символічними зображеннями (нетекстовими елементами (рисунок, таблицями, графіками, схемами, картами тощо) навчальних текстів. Аналіз тестів з природничих предметів (фізика, хімія, біологія, географія) зовнішнього незалежного оцінювання України (2016-2019 рр.) та країн близького зарубіжжя (2018-2019 рр.) щодо кількісно-якісного співвідношення в них тестових завдань із структурно-символічними зображеннями (далі – ССЗ) показав зростання у тестах ваги таких завдань, хоча саме вони й викликають труднощі у здобувачів освіти.

Провідна роль щодо формування у здобувачів освіти навичок «читати» різні тексти та виконувати завдання з ними належить підручнику. Через обмежені обсяги та поліфункціональність підручник не може містити велику кількість завдань певного типу, зокрема, й із структурно-символічними зображеннями.

У табл. 1 та табл. 2 подано результати аналізу чинних підручників географії для 6-9 класів щодо розміщення в них завдань із ССЗ. (У табл. 1 здійснено аналіз усіх чинних підручників географії для 9 класу, у табл. 2 – підручників лише трьох колективів авторів, які є авторами трьох лінійок підручників з 6 по 9 класи.)

При цьому, у таблицях враховувалися лише ті завдання, які містилися після параграфів та розділів. (Завдання до карт, схем, таблиць, які розташовувалися в текстах параграфів, не було включено у таблиці, крім підручника авторів: Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р. [9]. Адже у підручнику цих авторів завдання із ССЗ містяться лише в тексті параграфів, тому у табл. 1 не зазначена загальна кількість завдань із ССЗ у цьому підручнику та їх відсоток).

Таблиця 1

**Кількість завдань із структурно-символічними зображеннями
у підручниках географії для 9 класу**

Автори підручників	Войко В. М., Дітчук І. А., Гринюк Т. А. [та ін.]	Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Совенко В. В.	Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р.	Масляк П. О., Капіруліна С. Л.	Надтока О. Ф., Топузов О. М.	Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш., Довгань А. І.
Усього завдань в підручнику	392	280	–	228	274	226
Кількість завдань із ССЗ, серед яких із:						
таблицями	3	12	10	5	6	5
рисунками	2	2	1	0	4	0
фотографіями	0	0	0	1	0	0
графіками	1	2	0	0	0	0
діаграми	9	3	4	3	1	0
схемами	3	4	1	3	3	1
картами	8	3	6	36	23	10
картосхемами	1	1	4	0	0	0
Відсоток завдань із ССЗ, %	6,6%	10,4%	–	19,7%	13,5%	7%

Зауважуємо, що Таблицю 1 створено із використанням даних, отриманих як результат аналізу підручників [4; 8-11; 15].

За даними табл. 1 і табл. 2 можна дійти висновку, що в підручниках географії для 6-9 класів міститься від 5,8% (у підручнику для 6 класу авторів: Гільберг Т. Г. [та ін.] [5]) до 19,7% (у підручнику для 9 класу авторів: Масляк П. О., Капіруліна С. Л. [10]) завдань із структурно-символічними зображеннями.

При цьому, серед завдань майже в усіх підручниках переважають завдання з картами: від 11,1% завдань від загальної кількості завдань із ССЗ (у підручнику для 9 класу авторів: Гільберг Т. Г. [та ін.] [8]) до 92,9% (у підручнику для 7 класу авторів: Бойко В. М. [та ін.] [2]).

І це не дивно, адже одним із завдань навчального предмета географія у закладах загальної середньої освіти є сформувані у здобувачів освіти картографічну компетентність.

Таблиця 2

**Кількість завдань із структурно-символічними зображеннями
у підручниках географії для 6-9 класів**

Автори підручників	Бойко В. М. [та ін.]				Гільберг Т. Г. [та ін.]				Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш. [та ін.]			
	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас
Усього завдань в підручнику	408	445	376	392	343	288	439	280	534	554	314	226
Кількість завдань із ССЗ, серед яких із:												
таблицями	1	0	4	3	2	7	9	12	0	1	7	5
рисунками	11	2	3	2	0	0	0	2	8	7	0	0
фотографіями	3	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0
графіками	0	0	0	1	0	0	0	2	0	0	1	0
діаграми	1	0	2	9	0	1	0	3	1	5	0	0
схемами	1	0	1	3	2	0	5	4	7	2	1	1
картами	26	26	34	8	15	35	35	3	53	80	27	10
картосхемами	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0
Відсоток завдань із ССЗ, %	10,3%	6,3%	11,7%	6,6%	5,8%	14,9%	11,2%	10,4%	13,3%	17,1%	11,5%	7%

Таблицю 2 створено із використанням даних, отриманих як результат аналізу підручників [1-8; 12-15].

У підручниках також містяться завдання з таблицями (до 44,4% завдань від загальної кількості завдань із ССЗ (у підручнику для 9 класу авторів: Гільберг Т. Г. [та ін.] [8]), завдання з діаграмами (до 34,6% завдань (у підручнику для 9 класу авторів: Бойко В. М. [та ін.] [4]), завдання зі схемами (до 14,8% завдань (у підручнику для 9 класу авторів: Гільберг Т. Г. [та ін.] [8]) та ін. типи завдань (див. табл. 1, табл. 2).

Приклади завдань з різними типами ССЗ подано на рис. 1 та рис. 2.

У підручниках в текстах параграфів містяться карти, схеми, таблиці та подаються завдання до них. (Кількість таких завдань із ССЗ не була включена у табл. 1 і табл. 2). Наприклад, у підручниках авторів: Бойко В. М. [та ін.] [1-4] розташована така ж або в двічі менша кількість карт із завданнями як і всіх завдань із ССЗ після параграфів. Зокрема, у

підручнику для 7 класу [2] розміщено 34 карти із завданнями до них; у підручнику для 8 класу [3] – 20 карт із завданнями; у підручнику для 9 класу [4] – 25 карт із завданнями. У підручнику для 9 класу авторів: Масляк П. О., Капіруліна С. Л. [10] в тексті параграфів додатково розташовано 38 завдань, серед яких: 13 завдань з таблицями, 11 – зі схемами, 6 – з діаграмами, 5 – з картами та ін.; у підручнику для 9 класу авторів: Надтока О. Ф., Топузов О. М. [11] – 64 завдання, серед яких 41 завдання з картами, 13 – з фотографіями, 7 – зі схемами та ін.

6. Поміркуйте, як на представлених гербах міст України (мал. 221) відображено їхні рекреаційні особливості. Які саме?

а Трускавець

б Моршин

в Скадовськ

г Татарбунари

Мал. 221. Герби деяких курортних міст України

Надтока О. Ф., Топузов О. М. Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : УОВЦ «Оріон», 2017, с. 181.

Рис. 1. Приклад завдання з рисунками

4. За даними мал. 54, 55 визначте країни, які мають найбільші запаси та обсяги видобутку нафти і природного газу.

Країна	Запаси (трлн м³)
Іран	34,020
Росія	32,600
Катар	25,070
Туркменістан	17,500
США	8,734
Саудівська Аравія	8,235
ОАЕ	6,089
Венесуела	5,562
Нігерія	5,118
Алжир	4,505

Мал. 54. Частка десятки країн-лідерів світового видобутку нафти у 2015 р. (за даними Всесвітньої книги фактів)

Мал. 55. Країни-лідери за запасами природного газу

Масляк П. О., Капіруліна С. Л. Географія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017, с. 95.

Рис. 2. Приклад завдання з діаграмою та таблицею

Приклади завдань з картами подано на рис. 3 та рис. 4.

Уважно вивчіть легенду цієї карти (мал. 2). З'ясуйте основні відмінності між фізико-географічними та економіко-географічними картами.

Мал. 2.
Приклад економіко-географічної карти

ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

ВАЛОВИЙ ЗБІР ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ
(усі категорії господарств, за регіонами, млн т)

понад 2,0
1,6-2,0
1,1-1,5
0,5-1,0
до 0,5

ЧАСТКА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ У ЗАГАЛЬНІЙ ПЛОЩІ ПОСІВІВ
(усі категорії господарств, %)

до 1,0	3,1-5,0	понад 7,0
1,0-3,0	5,1-7,0	по Україні – 3,1%

Надтока О. Ф., Топузов О. М. Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : УОВЦ «Оріон», 2017, с. 9.

Рис. 3. Приклад завдання з картою

РОБОТА З КАРТОЮ

1. Назвіть послідовно з півночі на південь типи ґрунтів, що сформувалися на рівнинній частині України.
2. Які ґрунти найбільш розповсюджені в Україні?
3. Які типи ґрунтів не мають широтного поширення?
4. Установіть, які ґрунти вкривають територію вашої області.

Бойко В. М., Дітчук І. Л., Заставецька Л. Б. Географія : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2016, с. 159.

Рис. 4. Приклад завдання з картою

У деяких підручниках після розділів (а в підручнику авторів: Масляк П. О. і Капіруліна С. Л. [10] в Додатку 5) розташовані тести для здобувачів освіти на перевірку їхніх

навчальних досягнень. При цьому, у підручнику авторів: Надтока О. Ф., Топузов О. М. [11] із 50 тестових завдань є лише одне тестове завдання на побудову здобувачами освіти кругової діаграми (с. 90), а у підручнику авторів: Масляк П. О., Капіруліна С. Л. [10] у двох варіантах тестів по 20 тестових завдань – по 4 тестових завдання на умовні знаки корисних копалин та по 2 тестових завдання з фотографіями (фотографії продукції країн світу) (с. 262-267).

Отже, сучасні підручники географії для 6-9 класів містять достатню кількість завдань із структурно-символічними зображеннями різних типів (завдання з картами, таблицями, схемами, рисунками тощо), а їх методичний апарат забезпечує можливість організації ефективної роботи. Проте, досягти сформованості в учнів навичок «читати» структурно-символічні зображення можливо лише за умови реалізації методичних систем навчання, в яких систематичне використання підручника поєднується з іншими засобами (наприклад, електронними освітніми ресурсами).

Ключові слова: підручник географії; завдання; нетекстові елементи; карти; таблиці.

Література

1. Бойко В. М., Міхелі С. В. Географія : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків : СИЦІЯ, 2014. 256 с.
2. Бойко В. М., Міхелі С. В. Географія : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків : СИЦІЯ, 2015. 304 с.
3. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Заставецька Л. Б. Географія : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2016. 296 с.
4. Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Бойко В. М., Дітчук І. Л., Гринюк Т. А. [та ін.]. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 272 с.
5. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б. Географія : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2014. 240 с.
6. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б. Географія : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2015. 264 с.
7. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б., Совенко В. В. Географія (Україна у світі: природа, населення) : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2016. 272 с. :
8. Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Совенко В. В. Географія : підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : УОВЦ «Оріон», 2017. 288 с.
9. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р. Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2017. 288 с.
10. Масляк П. О., Капіруліна С. Л. Географія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. 272 с.
11. Надтока О. Ф., Топузов О. М. Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : УОВЦ «Оріон», 2017. 208 с.
12. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш. Географія : підруч. для 6-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ : Генеза, 2014. 256 с.
13. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш. Географія : підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ : Генеза, 2015. 272 с.
14. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш., Довгань А. І. Географія : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ : Генеза, 2016. 272 с.
15. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш., Довгань А. І. Географія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ : Генеза, 2017. 272 с.